Index nominum de la sfîrşit e folositor, dar incomplet: la *Apollo* lipsesc cel puţin trei locuri (*Buc.* 1,83; 2,55 şi 72), lipseşte şi *Phoebeus* (*Buc.* 1,63); la *Naides* trimiterea nu e (*Buc.* 2) 61, ci 21; etc.

Bucureşti, mai 1984 *Traian Costa*

CLAVDI CLAVDIANI *De Bello Gothico*. Edizione critica e commento di Giovanni GARUTTI. Introduzione al « De Bello Gothico », Bologna, Pàtron, 1979, 113 p.

Volumul pe care îl prezentăm este un comentariu istoric al poemului lui Claudian *De bello Gothico* în vederea ediţiei critice pe care Giovanni Garutti o pregăteşte. Comentariul cuprinde următoarele capitole: *Bibliografia* (cu subdiviziunile: (a) reviste bibliografice; (b) bibliografia generală referitoare la Claudian; (c) limba şi stilul lui Claudian; (d) bibliografia referitoare la poemul *De bello Gothico*; (e) bibliografia istorică; (f) ediţiile critice ale poemului posterioare ediţiei lui Birt, (1892, Berlin). *Războiul gotic* — descriere amănunţită a tuturor aspectelor militare şi politice ale războiului: antecedente (campania lui Alaric în Grecia din 395), izvoarele narative, prezentate sub forma unei antologii de texte cu comentarii de detaliu în notele de subsol, probleme de cronologie, momentele importante ale războiului (bătălia de la Pollenzo, acordul dintre Stilicon şi Alaric, retragerea definitivă a lui Alaric etc.); *De Bello Gothico*, poemul lui Claudian, capitol în care autorul prezintă structura poemului, veracitatea sa, locul şi data recitării.

Cum se vede, autorul reuşeşte într-un spaţiu restrîns să dezvolte o gamă largă de probleme. Bibliografia citată şi discutată critic este impresionantă. Am fi dorit şi o discuţie din punctul de vedere al criticii de text, cum şi încadrarea lui Claudian în mişcarea literară a epocii. Poate că volumul următor, care va cuprinde textul şi traducerea poemului, va conţine şi comentarii referitoare la aceste chestiuni. În orice caz volumul de introducere se impune ca o lucrare de referinţă, ceea ce ne face să aşteptăm cu nerăbdare ediţia propriu-zisă.

Bucureşti, mai 1984 *Gh. Ceauşescu*

MADELEINE BONJOUR, *Terre natale. Études sur une composante affective du patriotisme romain*. Paris, Les Belles Lettres, 1975, XIII + 638 p.

« ... Si une œuvre ancienne cessait de répondre quand on l'interroge avec une méthode nouvelle, ce serait une œuvre morte » spune (p. XIII) cu dreptate Madeleine Bonjour. Metoda nouă, mînuită de altfel cu mult tact în cartea de faţă, este cea psihanalitică, cea care tinde să acceadă, prin intermediul temelor şi al imaginilor recurente într-o operă de artă, la structura psihică de adîncime a artistului. Iar operele interogate de autoare aparţin celor două mari veacuri culturale latine, veacurile întîi.

Nu este vorba, bineînţeles, de o radiografiere completă a tuturor spiritelor creatoare ale acelui timp, ci de urmărirea unui anumit filon, cel al dragostei profunde, instinctive, sentimentale şi nu raţionale, individuale şi nu civice, spontane şi nu politic inculcate, pentru locurile natale — sau substitutele lor —, pentru *la petite patrie*. Este lesne de înţeles de ce acest sentiment general uman, care risca, pe de o parte, să intre în conflict cu marele patriotism concentrat oficial în jurul Romei, iar pe de alta să contracareze, prin duioşia lui, sistemul de educaţie viril al romanilor şi idealul de *grauitas*, nu a putut beneficia în antichitatea latină de o libertate de exprimare egală cu cea din cultura modernă. Aceasta este deci premisa majoră a cărţii: pulsiuni individuale, fireşti şi profunde, se află reprimate, cenzurate de presiunea unei ideologii severe. Premisa minoră postulează că dubla ipostază a Romei — totodată *patria communis*, deci obiect de *caritas*, şi cuceritoare aspră a micii patrii — în conştiinţa scriitorilor, cei mai mulţi, cum se ştie, neromani, trebuie să fi creat stări conflictuale grave, chiar dacă uneori inconştiente (p. 86—110, *Conflits psychologiques*). Concluzia se impune: cele două tipuri de tensiune nu au cum să nu irupă în operele literare, şi anume într-o expresie structurată pe două nivele, cel explicit, deliberat, şi celălalt, mai subtil, al imaginilor şi simbolurilor care traduc subconştientul.

Ampla analiză (peste şase sute de pagini) se divide în patru mari secţiuni. Cea dintîi, *Les deux patries*, face o incursiune în istoria conceptului roman de patriotism, de la vechile mituri despre aborigeni, naşterea Cetăţii şi instaurarea republicii, la ideologia patriciană sintetizată în modelul *mos maiorum*. Se trece apoi la antagonismul Roma/Italia şi la treptata lui atenuare datorată mai ales prestigiului politico-cultural al Cetăţii şi puterii ei de asimilare. Cum era de aşteptat, se cercetează apoi termenii care exprimă noţiunile de patrie şi de patriotism (*patria, domus, sedes*; *pietas, caritas, amor, officium*) şi se constată, pe text, atît ambiguitatea lor, cît şi demonetizarea lor treptată, imputabilă retoricii patriotarde. (Vrînd pesemne tocmai să scape din convenţional şi-a numit Cicero iubirea pentru Arpinum un *nescio quid*.)

În secţiunea a doua, *L'attachement à la petite patrie — Faits et témoignages*, autoarea trece în revistă mărturiile poetice despre vechea Romă rustică, făcînd desigur partea cuvenită toposului literar; apoi pe cele despre Roma clasică, în care discerne împletirea mirajului exercitat de rafinata megalopolă cu repulsia faţă de moravurile ei prea laxe. Această ultimă raportare la Cetate provoacă evadarea la ţară şi savurarea unei vieţi oţioase acasă (Cato, Varro, Cicero, Pliniu cel Tînăr, bineînţeles poeţii lirici, dar şi satiricii : *Au pays natal*). Capitolul *Le patriotisme local* analizează componentele acestui sentiment — religioasă, familială, politică şi culturală — şi expresia lui în activitatea cercului poetic al cisalpinilor şi în solidaritatea scriitorilor hispani. Ultimul capitol (*L'attachement à la patrie: thème littéraire*) al acestei secţiuni, foarte atrăgător, notează patosul unor teme frecvente în literatură : ultima privire, la plecare, asupra locurilor dragi, rătăcirea şi suferinţele ei, foarte reliefate în poezie şi în teatrul lui Seneca.

Cu secţiunea a treia, *L'attachement à la petite patrie — Les inspirations profondes*, începe partea cea mai originală a cărţii. Autoarea arată că Ulise a constituit, pentru Cicero şi Ovidiu, mai mult decît un *exemplum*, un personaj corespondent, cu care s-au identificat. Ea atrage apoi în cercetare, ca fundament religios al iubirii de pămînt, arhaicul mit al Gliei-Mame, *communis parens* şi totodată, în virtutea izomorfismului leagăn/mormînt, blînd (*leuis*) receptacol comun, aşa cum reiese din toate formulele care cer ţărînă uşoară şi exprimă dorinţa de a fi îngropat acasă (*Les formulations conscientes*). Capitolul *L'expression symbolique* postulează echivalenţa de profunzime dintre iubirea de solul natal şi năzuinţa de întoarcere la sînul mamei şi o demonstrează cu ajutorul recurenţei unor imagini şi simboluri literare : locul natal este bogat în roade (*ferax, fertilis*), este perimetrul ideal de odihnă şi de somn neprimejduit (*secura quies*); el adăposteşte patul familial şi căminul cel cald (*tepidus*); el este plin de grote şi de păduri care oferă *frigus opacum* şi securitate. Toate aceste motive, grupate de obicei în constelaţii coerente şi marcate de semnificanţi lexicali constanţi, exprimă, spune autoarea, dorul de universul matern şi ţin de instanţa feminină a psihicului uman, de ceea ce Jung numeşte *anima* (patriotismul mare, combativ şi dominator, ar ţine în schimb de *animus*). Urmează o confirmare convingătoare, demonstraţia prin răsturnare : lumea exilului, lume antimaternă, va apărea în imagini şi teme inversate : pămînt steril, ars de ger (Sciţia lui Ovidiu, Iliria lui Properţiu) sau de secetă, generator de insomnii, ostil (*durus, ferus, amarus*), aducător de moarte (*mors, funus*; *perire, iacere*). Locul exilului este un negativ al celui de naştere (*La mutilation sentimentale de l'exil*).

În secţiunea a IV-a, *L'Énéide, synthèse des deux patriotismes*, Madeleine Bonjour decelează, la Vergiliu, alături de recunoscutele concepte ale patriotismului civic, simbolismul întoarcerii la universul matern (cf. *Aen.* 3, 94—96 : *antiquam exquirite matrem*), şi citeşte *Eneida* ca pe un *nóstos* într-o ţară de ţărmuri sinuoase (*litora curua*) şi de grote (vezi şi simbolul grotei în episodul african); drumul acestor bărbaţi lipsiţi de prezenţe feminine — Venus e palidă, Caieta şi Creusa au pierit, troienele rămîn în Sicilia — este marcat de două mame fără prunc (Andromaca şi — *mirabile dictu* — Dido, căci relaţia reginei cu Aeneas nu este numai una pasională, ci şi una de la ocrotitoare la ocrotit). Catabaza apare investită cu acelaşi semn : o pătrundere în sînul gliei italice, grea de vlăstare ilustre. De asemenea, mîncarea meselor, scroafa cu treizeci de purcei, apele primitoare ale Tibrului, chipul lupoaicei cu gemeni din centrul scutului. Şi, din nou, o confirmare prin răsturnarea simbolului : partea a doua a poemului îl preface pe Aeneas într-un străin urît de o mamă ostilă (Amata) şi de unele fiinţe feminine (Iuturna, Camilla) ale unei Ausonii vrăjmaşe care va trebui cucerită cum se cucereşte o soţie, şi laolaltă cu o soţie : rivalitatea dintre Turnus şi căpetenia troiană devine şi o rivalitate de dragoste. Iar tripla ipostază a Italiei, maică primitoare, duşmancă, soţie cucerită, traduce iubirea profundă a poetului, iubire care îi îngăduie să împace, pentru prima dată, cele două patriotisme.

Urmează o bogată listă bibliografică, din care desigur nu lipsesc Bachelard, Freud, Jung, Durand, şi un foarte util *Index locorum*.

Cercetarea, de o mare temeinicie filologică, manevrează dezinvolt toate disciplinele tradiţionale — comparaţia cu izvoarele, analiza stilistică, critica de text etc. — şi ştiinţele învecinate — istoria religiilor, a instituţiilor, a culturii. Evident, însă, marea originalitate rămîne conectarea psihologiei moderne la textele antichităţii; deşi nu înseamnă o premieră absolută (vezi, de pildă, pentru Catul, H. Bardon, *Propositions sur Catulle*, 1970, pentru Vergiliu, Ch. Baudouin, *Le triomphe du héros*, 1952, B. Otis, *Virgil. A Study in Civilized Poetry*, 1964), această conectare adînceşte considerabil viziunea noastră asupra universului poetic latin, atingînd resorturile invizibile pînă şi conştiinţei creatorului. Cîştigul teoretic de ansamblu, ca să nu mai vorbim de infinitele cîştiguri de detaliu, este acela că, relevînd abundenţa acestor motivaţii psihologice, autoarea reduce cantitatea de explicaţii prin imitaţie literară, astfel că poezia latină, şi în parte şi proza, apare mai vie, mai spontană, mai puţin convenţională : într-un cuvînt, scade ponderea acuzaţiei de conformism, artistic sau politic, şi se rectifică imaginea literaturii latine ca expresie, mai ales, a lui *super ego*.

Dacă acceptă punctul de pornire, cititorul se va lăsa convins de rigoarea demonstraţiei, de coerenţa sistemelor tematice puse în evidenţă, de numărul mare al argumentelor lingvistice.

Iar propunerea de nouă lectură a *Eneidei* prin prisma relației fiu/mamă este cu totul seducătoare, cel puțin pentru primele opt cărți, și, lucru uimitor, nu neagă (și nici nu este negată de) lectura lui Brooks Otis, din perspectiva fiu/tată, ci îi face o fructuoasă contrapondere. Desigur este aici și meritul lui Vergiliu, care se afirmă încă o dată ca scriitor de operă deschisă.

Totuși, riscurile unghiului de vedere de la care s-a pornit n-au putut fi întotdeauna evitate, acesta transformîndu-se cîteodată în *parti-pris* care forțează unele texte mai recalcitrante. Gama de simboluri materne fiind foarte întinsă, ai uneori impresia că încape orișice în ele, măcar prin inversare : așa, ostilitatea pămîntului propriu-zis al Italiei, susținută cu numai două citate, nesemnificative (p. 560) ; așa, rivalitatea Turnus/Aeneas văzută și ca o rivalitate între fii (p. 549).

Sînt și alte puncte în care argumentarea nu ne-a convins. P. 113 și urm. : *cognomina* de tipul Arpinas, Reatinus, Amerinus ar fi dovezi ale interesului romanilor pentru mica patrie ; nu, ci, în condițiile numărului limitat de *praenomina* și *nomina*, nimic altceva decît o strictă necesitate practică. P. 288, idealizarea lui Marius de către Cicero nu a însemnat numai simpatie concetățenească, pînă la identificare, ci și un atu politic. P. 333—34, formula *molliter ossa quiescant* are la temelie mai degrabă identificarea morții cu somnul (dovadă varianta *molliter ossa cubent*) decît cea psihanalitică a pămîntului cu *gremium matris*. P. 492 : să fi intuit într-adevăr Horațiu (*Ep.* 10, 21 și *Carm.*, 4, 5, 14) sensul adînc, descoperit de autoare, cu care Vergiliu ar fi investit adjectivul *curuus* (*Aen.* 2,51 și 10,638)? P. 276 : troienele îmbrățișînd porțile (*Aen.* 2, 490) fac un gest de rămas bun ? Mai degrabă unul magic, de injoncțiune la rezistență. P. 342 : faimoasa exclamație a lui Aeneas, 1, 94—96, nu îi fericește pe cei morți la Troia atît pentru că au murit în patrie și vor putea fi îngropați acolo, ci, mai ales, pentru că au murit cu rost, nu inutil, în furtună oarbă.

Măruntele șicane de mai sus nu vor și nu pot să știrbească înalta ținută a acestei cercetări, atît de riguroasă în demonstrație și de fină în analiză, care insuflă o viață nouă textelor latine. De citit neapărat.

Tiparul — aproape perfect. Am putut observa o singură eroare, probabil un *lapsus calami* al autoarei : p. 556, r. 2, *Astyanax*, în loc de *Ascagne*.

București, martie 1983 *Gabriela Creția*

PATRICK KRAGELUND, *Prophecy, Populism and Propaganda in the « Octavia »*. Copenhagen, Museum Tusculanum Press, 1982, 88 p. (Opuscula Graecolatina, vol. 25)

Este normal ca *Octauia* să prilejuiască în continuare numeroase și pasionate investigații științifice. Întrucît este vorba de singura tragedie cu subiect roman integral conservată — sau aproape — și pentru că *Octauia* constituie un bun izvor pentru studierea mentalităților epocii lui Nero și ale perioadelor istorice subsecvente. Opusculul lui P. K. reprezintă, fără îndoială, o prețioasă contribuție pentru înțelegerea mai profundă a acestor două mari dimensiuni ale tragediei lui Pseudo-Seneca. Autorul danez arată, într-o scurtă prefață (p. 7—8), că împărtășește părerea celor ce nu consideră *Octauia* redactată de Seneca, dar că își propune să depășească polemicile suscitate de problemele datei și autorului tragediei. Deși, cum vom observa mai jos, rezolvarea acestor probleme rămîne obiectivul principal al acestei cărți a lui P. K. În realitate, investigația lui P. K. stăruie numai asupra anumitor pasaje din *Octauia* și a unor probleme puse de cercetarea acestei tragedii.

Lucrarea se divide în două capitole, împărțite fiecare în două subcapitole, urmate de un epilog și de apendici. Primul subcapitol (p. 8—14) tratează despre ambiguitățile narării visului Poppaeei (v. 690 și urm.). Cercetătorul danez arată că prevestirile conținute de această narație și întregul ei limbaj sînt voit vagi, ambigue, perfect comparabile exprimării tradiționale în poezia antică a profețiilor, a viselor. Al doilea subcapitol (p. 15—20) analizează interpretarea dată de doica Poppaeei visului în cauză (v. 740 și urm.), interpretare, care, în pofida eforturilor întreprinse de *nutrix*, nu izbutește să alunge spaima împărătesei și nici ambiguitățile limbajului. Primul subcapitol al celui de al doilea capitol, *thalamus* și sabia (p. 22—37), opune între ele visul Poppaeei și visul Octaviei (v. 115 și urm.). În aceste două vise și în întreaga tragedie, P.K. deslușește semnele a patru motive fundamentale : *thalamus*, furia, sabia și teama. Ultimul subcapitol — și cel mai important (p. 38—52) —, intitulat *Victoria populi Romani*, pune în relație idealurile « populiste » ale partizanilor Octaviei cu propaganda întreprinsă, după moartea lui Nero, de către Galba și Vespasian, propagandă ilustrată de legendele monedelor emise sub acești împărați. Aceste legende, bine cunoscute lui P. K., comportă aceleași idealuri « populiste » — GENIO POPVLI ROMANI, SECVRITAS sau VICTORIA POPVLI ROMANI — și îmbracă într-un limbaj aproape republican obiectivele unor forțe, care de altfel nu urmăreau o revoluție și abolirea Principatului, ci doar reformarea lui (p. 48). În sfîrșit, P.K. datează *Octauia* în timpul scurtei domnii a lui Galba, deoarece tragedia ar celebra victoria repurtată de acesta din urmă asupra lui Nero